

دانشگاه الزاب
دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی

پایان نامه برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد
توسعه اقتصادی و برنامه ریزی

**آزمون تئوری هیكچر - اوهلين - ساموئلسون در تجارت درون صنعت ايران
(رويكرد داده‌های ترکیبی پویا)**

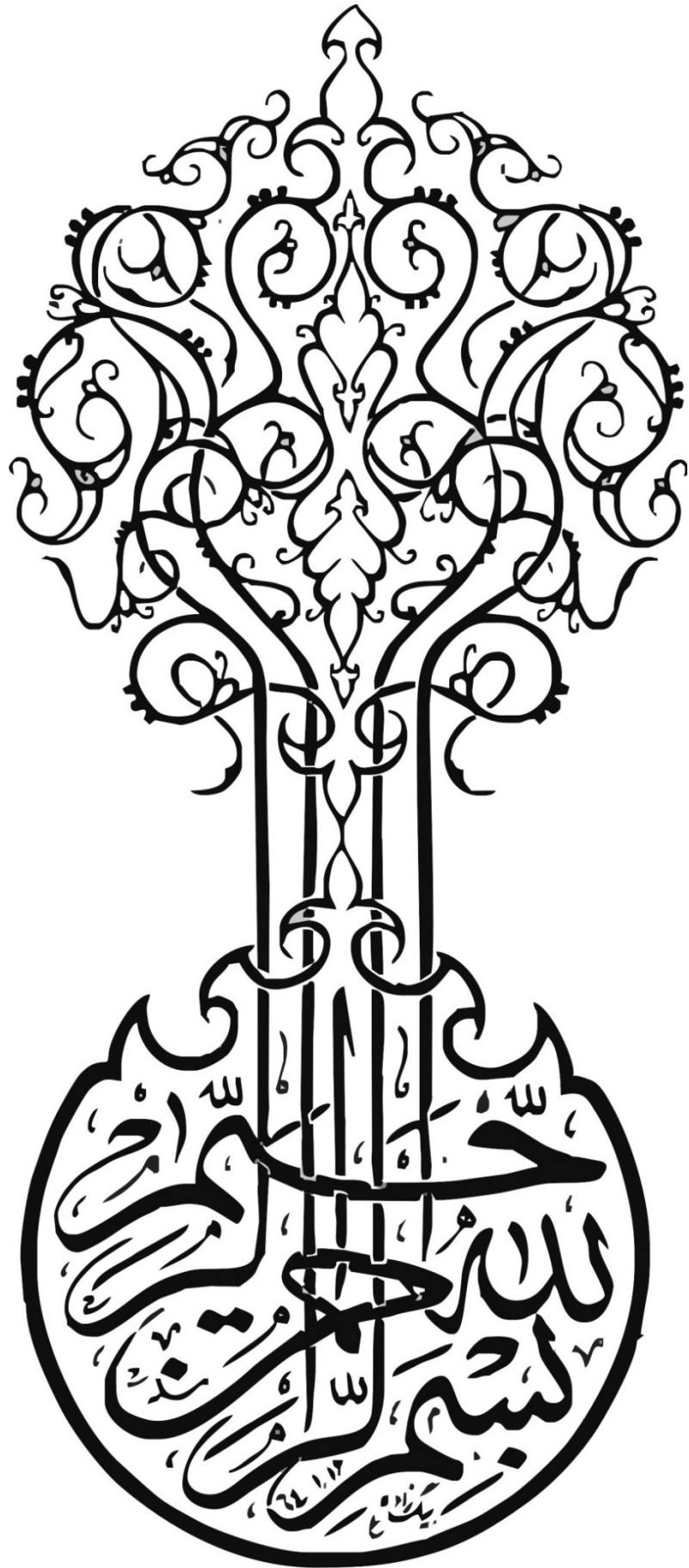
استاد راهنما: دکتر زهرا افشاری

اساتید مشاور:

دکتر شمس‌الده شیرین بخش

دکتر مهدی پدram

دانشجو: مریم سلیمانی موحد

بسمه تعالی

شماره
تاریخ
پیوست

به موجب نامه شماره ۱۷۱۹۷/ت مورخ ۸۸/۷/۸ جلد دفاع از میان نامه مریم سلیمانی موحد
دانشجوی رشته توسعه اقتصادی و برنامه ریزی دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی به شماره
دانشجویی ۱۱۰۵۰۱۲۲۵۰۶ در روز سه شنبه مورخ ۱۴/۷/۸۸ تحت عنوان: آزمون تئوری
هیچکس اوهلین - ساموئلسون در تجارت درون صنعت ایران (رویکرد داده
های ترکیبی پویا) در اتاق ۳۱۶ برگزار گردید.

ابتدا خانم مریم سلیمانی موحد گزارشی از کار پژوهشی خود ارائه کردند و سپس به سوالات اعضا حاضر در جلسه
پاسخ دادند. در پایان هیات داوران رساله دانشجویان را به ندرت و در حد و استاز علمی مورد قبول قرار دادند/قراردادند.

هیات داوران:

استاد ارجمند: خانم دکتر افشاری

استاد مشاور: آقای دکتر پدرام

استاد مشاور: آقای دکتر شیرین بخش

استاد داور: خانم دکتر بزازان

استاد داور: آقای دکتر حسینی نسب

استاد ناظر: خانم دکتر مهدی زاده

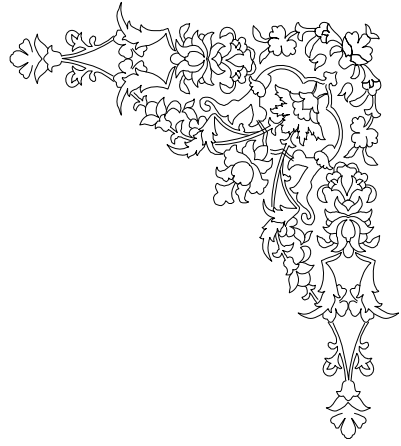
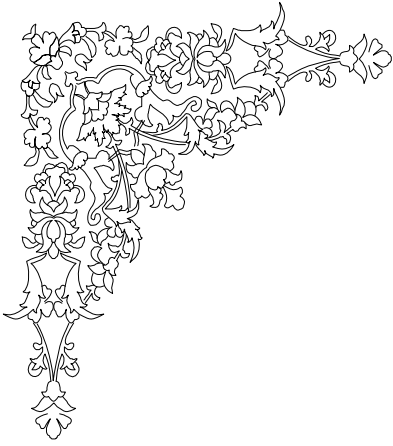
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا

معهده پدرا

نام خانوادگی مدیر گروه
نام خانوادگی رئیس دانشکده یا نماینده دانشکده در شورای تحصیلات تکمیلی دانشگاه

شماره ثبت
شماره ملی
شماره کارت

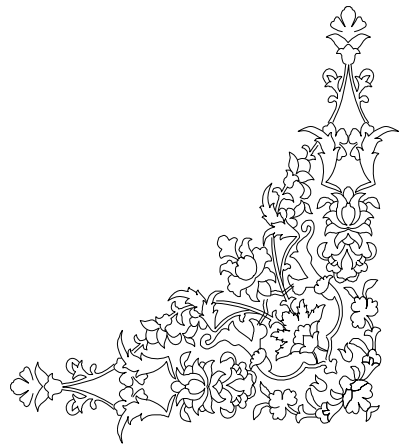
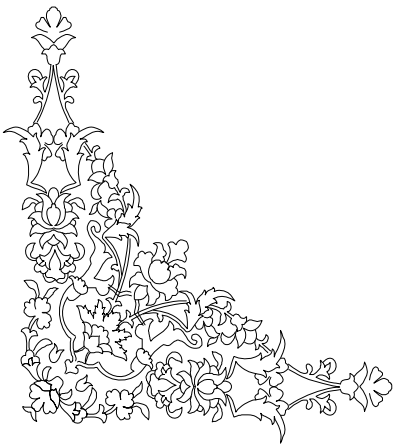
تاریخ تصویب در هیات داوران: ۸۸/۷/۸

تقدیم بہ مادر عزیز و بزرگوارم

و

”خواهران کوچک و مہربانم، فرزاندہ و طوبی“

فهرست مطالب

۷	فهرست جداول
۸	فهرست نمودارها
۹	فهرست اختصارهای به کار رفته در پژوهش
۱۰	چکیده

فصل اول: کلیات

۱۲	۱-۱- مقدمه
۱۲	۱-۲- مسأله‌ی پژوهش
۱۲	۱-۲-۱- مقدمه
۱۳	۱-۳- پرسش‌های پژوهش
۱۳	۱-۴- اهداف پژوهش و ضرورت آن
۱۴	۱-۵- فرضیات پژوهش
۱۵	۱-۶- تعاریف عملیاتی متغیرهای پژوهش
۱۵	۱-۶-۱- معرفی منطقه MENA
۱۶	۱-۶-۲- تجارت درون صنعت یا IIT (Intra-Industry Trade)
۱۶	۱-۶-۳- تنوع یا تمایز محصول (PD یا Product Differentiation)
۱۷	۱-۶-۴- سرمایه‌ی انسانی (HC)
۱۷	۱-۶-۵- بهره‌وری نیروی کار (LP)
۱۷	۱-۶-۶- شدت یا حجم سرمایه‌ی فیزیکی (K/Y)
۱۷	۱-۷- سازماندهی تحقیق

فصل دوم: مبانی نظری و ادبیات موضوع

۱۹	۲-۱- مقدمه
۱۹	۲-۲- تئوری‌های سنتی تجارت بین‌الملل

- ۱-۲-۲-۱- تئوری مزیت مطلق ۱۹
- ۲-۲-۲- تئوری مزیت نسبی ۲۱
- ۲-۳- تئوری‌های جدید تجارت بین‌الملل ۲۲
- ۱-۲-۳-۱- تئوری هایکچر - اوهلین - ساموئلسون ۲۳
- ۱-۲-۳-۱-۱- تعریف ۲۳
- ۲-۳-۲- قضایای تئوری هایکچر-اوهلین - ساموئلسون ۲۶
- ۳-۲-۳-۱-۲- قضیه برابری قیمت عوامل تولید ۲۷
- ۴-۲-۳-۱-۱- قضیه استاپلر- ساموئلسون ۲۸
- ۵-۲-۳-۱-۱- قضیه‌ی رییزینسکی ۳۲
- ۶-۲-۳-۱-۱- قضیه‌ی هایکچر- اوهلین ۳۲
- ۴-۲-۴- مبانی نظری تجارت درون صنعت (IT) ۳۴
- ۱-۲-۴-۱- مدل کروگمن ۳۵
- ۲-۲-۴-۲- مدل لنکستر ۳۷
- ۳-۲-۴-۳- مدل برندر- کروگمن ۳۹
- ۴-۲-۴-۴- مدل فالوی ۴۱
- ۵-۲-۴-۴-۱- مدل هلپمن ۴۱
- ۵-۲-۵- مطالعات تجربی تجارت درون صنعت ۴۵
- ۱-۲-۵-۱- مطالعه‌ی لوشر و ولتر ۴۹
- ۲-۲-۵-۲- مطالعه‌ی تو ۵۰
- ۳-۲-۵-۳- مطالعه‌ی گرینوی و میلنر ۵۰
- ۴-۲-۵-۴- مطالعه‌ی بالاسا و باونز ۵۱
- ۵-۲-۵-۵- مطالعه‌ی لاندبرگ ۵۲
- ۶-۲-۶- پیشینه‌ی مطالعاتی تجارت درون صنعت در ایران ۵۳

۲-۷- خلاصه‌ی فصل ۵۵

فصل سوم: محاسبه‌ی شاخص‌های تجارت درون صنعت و معرفی متغیرها

۳-۱- مقدمه ۵۷

۳-۲- اندازه‌گیری IIT یا تجارت درون صنعت ۵۷

۳-۳- معرفی متغیرهای مدل بر اساس تئوری HOS ۶۲

۳-۳-۱- سرمایه‌ی انسانی (HC) ۶۲

۳-۳-۲- نیروی کار (L)، و حجم یا شدت سرمایه فیزیکی (ICOR) ۶۳

۳-۳-۳- بهره‌وری نیروی کار (LP) ۶۳

۳-۳-۴- تنوع (تمایز) محصول (PD) ۶۴

۳-۳-۵- متغیرهای تأخیری ۶۵

۳-۴- اندازه‌گیری IIT، HIIT، VIIT بین ایران و کشورهای منطقه‌ی MENA ۶۶

۳-۵- خلاصه‌ی فصل ۷۱

فصل چهارم: برآورد مدل و تجزیه و تحلیل نتایج

۴-۱- مقدمه ۷۳

۴-۲- نحوه‌ی برآورد GMM مدل‌های داده ترکیبی پویا ۷۵

۴-۳- روش‌شناسی پژوهش ۷۹

۴-۳-۱- تعریف جامعه‌ی آماری و ویژگی‌های آن ۷۹

۴-۳-۲- روش جمع‌آوری اطلاعات آماری و حجم تقریبی ۸۰

۴-۳-۳- ابزار سنجش و برآورد ۸۰

۴-۴- نتایج برآوردها بر حسب متغیرها ۸۰

۴-۴-۱- نتیجه‌ی برآورد متغیر سرمایه انسانی ۸۱

۴-۴-۲- نتیجه‌ی برآورد متغیر شدت سرمایه‌ی فیزیکی (ICOR) ۸۶

۴-۴-۳- نتیجه‌ی برآورد متغیر تنوع تولید (PD) ۹۱

۹۶-۴-۴-۴- نکاتی پیرامون یافته‌های پژوهش.....

۱۰۰-۴- خلاصه‌ی فصل.....

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهاد

۱۰۲-۵-۱- مقدمه.....

۱۰۲-۵-۲- مشارکت پژوهش.....

۱۰۳-۵-۳- فرضیات پژوهش.....

۱۰۳-۵-۴- نتایج آزمون فرضیه‌ها.....

۱۰۵-۵-۵- مشکل پژوهش.....

۱۰۶-۵-۶- پیشنهادات.....

۱۰۸-۵-۷- خلاصه‌ی فصل.....

فهرست منابع و مآخذ

۱۱۰- منابع فارسی.....

۱۱۲- منابع انگلیسی.....

۱۱۶- منابع آماری.....

پیوست‌ها

۱۱۸- پیوست ۱: معرفی کشورهای منطقه‌ی MENA.....

۱۱۹- پیوست ۲: روش محاسبه‌ی IIT و VIIT و HIIT.....

۱۲۲- پیوست ۳: نتایج تخمین IIT ایران و کشورهای منطقه MENA در نرم‌افزار Eviews 6.....

۱۳۴- پیوست ۲: نتایج تخمین VIIT ایران و کشورهای منطقه MENA در نرم‌افزار Eviews 6.....

۱۴۵- پیوست ۳: نتایج تخمین HIIT ایران و کشورهای منطقه MENA در نرم‌افزار Eviews 6.....

۱۵۱- Abstract.....

فهرست جداول

- جدول ۱-۲- مزیت مطلق میان دو کشور..... ۲۰
- جدول ۲-۲- هزینه‌ی تولید یک واحد از کالا به ساعت کار ۲۲
- جدول ۱-۳- خلاصه‌ی تعریف متغیرها، منابع داده‌ها و علامت‌های مورد انتظار ۶۶
- جدول ۲-۳- تجارت درون صنعت ایران در طی سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۷..... ۶۸
- جدول ۳-۳- تجارت درون صنعت افقی ایران در طی سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۷..... ۶۹
- جدول ۴-۳- تجارت درون صنعت عمودی ایران در طی سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۷..... ۷۰
- جدول ۱-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر سرمایه انسانی دربرآورد تجارت درون صنعت (IIT) ۸۳
- جدول ۲-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر سرمایه انسانی دربرآورد تجارت درون صنعت عمودی (VIIT) ۸۴
- جدول ۳-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر سرمایه انسانی دربرآورد تجارت درون صنعت افقی (HIIT) ۸۵
- جدول ۴-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر سرمایه فیزیکی دربرآورد تجارت درون صنعت (IIT) ۸۸
- جدول ۵-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر سرمایه فیزیکی دربرآورد تجارت درون صنعت عمودی (VIIT) ۸۹
- جدول ۶-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر سرمایه فیزیکی دربرآورد تجارت درون صنعت افقی (HIIT) ۹۰
- جدول ۷-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر تنوع تولید دربرآورد تجارت درون صنعت (IIT) ۹۳
- جدول ۸-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر تنوع تولید دربرآورد تجارت درون صنعت عمودی (VIIT) ۹۴
- جدول ۹-۴- نتایج برآورد ضرایب متغیر تنوع تولید دربرآورد تجارت درون صنعت افقی (HIIT) ۹۵
- جدول ۱۰-۴- خلاصه‌ی نتایج برآورد مدل IIT پویای ایران با کشورهای منطقه‌ی MENA ۹۷
- جدول ۱۱-۴- خلاصه‌ی نتایج برآورد مدل VIIT پویای ایران با کشورهای منطقه‌ی MENA ۹۸
- جدول ۱۲-۴- خلاصه‌ی نتایج برآورد مدل HIIT پویای ایران با کشورهای منطقه‌ی MENA ۹۹
- پیوست ۱: معرفی کشورهای منطقه‌ی MENA ۱۱۸

فرست نمودارها

- شکل ۲-۱- رابطه‌ی میان قیمت‌های عوامل و قیمت‌های نسبی کالا: منحنی هزینه نسبی ۲۶
- شکل ۲-۲- هزینه تولید کالاها با استفاده از قیمت نسبی عوامل ۲۷
- شکل ۲-۳- هزینه تولید کالاها یا استفاده از قیمت نسبی عوامل با فرض نبودن اشتغال کامل ۲۸
- شکل ۲-۴- توابع عکس‌العمل دو بنگاه ۴۱

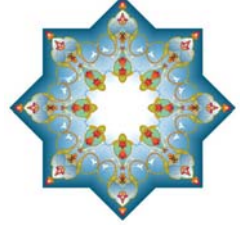
فهرست اختصارهایی به کار رفته در پژوهش

نام فارسی	نام انگلیسی	اختصار
تجارت درون صنعت افقی	Horizontal Intra-industry trade	:HIIT
هیکچر- اوهلین	Heckscher-Ohlin	:HO
هیکچر-اوهلین-ساموئلسون	Heckscher-Ohlin-Samuelson	:HOS
نسبت افزایش سرمایه به تولید	Incremental Capital – Output Ratio	:ICOR
تجارت درون صنعت	Intra-industry trade	:IIT
بهره‌وری نیروی کار	Labor Productivity	:LP
تجارت درون صنعت عمودی	Vertical Intra-industry trade	:VIIT
خاور میانه و شمال افریقا	Middle East and North Africa	:MENA
روش عمومی گشتاورها	General Method of Moments	:GMM
سیستم هماهنگ کدگذاری و توصیف کالا	Harmonized Commodity Description and Coding System	:HS

چکیده

مطالعه‌ی تجارت درون صنعت برای کشورهایی که در جستجوی مزیت‌های نسبی واقعی هستند، با در نظر گرفتن شیوه و تکنولوژی تولید این کشورها، بسیار مهم و حیاتی است. ایران نیز در راه پیشرفت و توسعه‌ی روابط برون‌مرزی تجاری خود، نیازمند الگویی مناسب برای تولید و صادرات کالاها و همچنین واردات مواد و کالاهای مورد نیاز است. برای رسیدن به این هدف باید بتوانیم به خوبی مزیت‌های نسبی تجاری را در کشور شناسایی کرده و به تقویت آن پردازیم. در این پایان‌نامه با استفاده از روش برآورد پویای GMM به بررسی میزان تأثیرات متغیرهای مدل هایکچر- اوهلین - ساموئلسون بر تجارت درون صنعت ایران با کشورهای منطقه‌ی MENA با استفاده از داده‌های ترکیبی در طی دوره‌ی ۱۳۷۸-۱۳۸۶ می‌پردازیم. مطالعه‌ی انجام شده نشان می‌دهد که از میان متغیرهای مدل هایکچر- اوهلین - ساموئلسون سرمایه‌ی انسانی کم‌ترین تأثیر را بر تجارت درون صنعت ایران دارد و مزیت‌های نسبی تجارت درون صنعت ایران در اکثر موارد در طول زمان تغییر نمی‌کند.

واژگان کلیدی: تجارت درون صنعت، برآورد GMM، منطقه‌ی MENA، مزیت نسبی، هایکچر- اوهلین - ساموئلسون

کلمات

فصل اول

۱-۱- مقدمه

در این فصل ابتدا نظریه‌های تجارت بین‌الملل و به خصوص تجارت درون صنعت را مرور می‌کنیم، سپس به بیان ضرورت و اهمیت تحقیق و سؤالات اصلی و سرانجام فرضیات آن می‌پردازیم.

۱-۲- مسأله‌ی پژوهش**۱-۲-۱- مقدمه**

امروزه توسعه‌ی بازارهای بین‌المللی به دلیل ارتباطات متقابل تجاری، نه تنها منجر به یکپارچگی بازارهای داخلی می‌شود، بلکه گردش تولیدات بین کشورها را طولانی‌تر کرده و باعث ایجاد مزیت مقیاس تولیدی می‌شود. کشوری که بر اساس تئوری مقیاس تولیدی دارای مزیت نسبی باشد و کالای وارداتی در آن کشور جزء کالاهای واسطه محسوب شود نه کالای نهایی، با به‌کارگیری نوآوری تکنولوژیکی می‌تواند کالای وارد شده را با انجام فرایندی صادر نماید. این ارتباط عمودی با کشورهای دیگر، گردش کالایی میان کشورها را طولانی‌تر کرده و خود مجدداً باعث ایجاد مقیاس تولیدی و ارتباطات متقابل میان کشورها می‌شود. اما کشوری که فاقد مزیت مقیاس تولیدی بوده و در آن هرگونه کالای وارداتی یک کالای نهایی برای مصرف در داخل کشور محسوب شود ارتباطات آن با کشورهای طرف تجاری یک‌جانبه است. در این نوع از کشورها نرخ ابداعات خارجی بسیار کند است و سهمی از بازارهای بین‌المللی نخواهند داشت. این کشورها اگر برای از بین بردن عدم مزیت خود در سرمایه‌گذاری‌های سنگین و تأسیسات کارخانه‌ای و واحدهای تولیدی مدرن اقدام به سرمایه‌گذاری کنند، علاوه بر این‌که باید زمان زیادی را برای این تحولات صرف کنند، باید تا راه افتادن این تأسیسات جدید زیان‌های آن را هم بدهند که معمولاً مقرون به صرفه هم نیست.

از مهم‌ترین یافته‌های تجربی دهه‌ی ۱۹۶۰ در مورد تجارت بین‌الملل، کشف صادرات و واردات همزمان گروه کالاهای مشابه، میان کشورهایی که از نظر ساختاری مشابه‌اند، بود. اولین اقدامی

که با این هدف انجام شد، تلاش برای توضیح و اندازه‌گیری شاخصی برای تجارت درون صنعت (IIT)^۱ بود که با مطالعات گروبل و لوید در سال ۱۹۷۵ آغاز شد و پس از انتقادات بسیار و با توسعه‌ی این شاخص اولیه، این مبحث توسعه‌ی بسیاری یافت و در نهایت مهم‌ترین تحولی که در این راستا انجام شد، تفکیک تجارت درون صنعت به انواع آن توسط عبدالرحمن در سال ۱۹۹۱ بود. سؤالات اساسی این تحقیق به قرار زیرند:

۱-۳- پرسش‌های پژوهش

۱- سرمایه‌ی فیزیکی (K) یا انسانی (HC) کدام‌یک، نقش تعیین‌کننده‌تری در تجارت درون صنعت دارند؟

۲- آیا مزیت نسبی در تجارت ایران در طول زمان تغییر می‌کند؟

۳- فرق اثرات بلندمدت و کوتاه مدت سرمایه انسانی بر تجارت درون صنعت چیست؟

برای پاسخ به این سؤالات، در این پایان‌نامه ابتدا به اندازه‌گیری شاخص IIT ایران با کشورهای منطقه‌ی MENA^۲ طی سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۷۸ از طریق نرم‌افزار Excel پرداختیم^۳ و سپس اثرات عوامل مورد نظر در تئوری هیکچر- اوهلین- ساموئلسون را با استفاده از نرم‌افزار Eviews و روش گشتاورهای عمومی (GMM) برآورد کرده‌ایم.

۱-۴- اهداف پژوهش و ضرورت آن

از آن‌جا که امروزه اغلب کشورها در جستجوی یافتن مزیت‌های نسبی واقعی تولیدات صنایع خود به منظور تجارت با دیگر کشورها می‌باشند، مطالعه در مورد پدیده‌ی تجارت درون صنعت با در نظر گرفتن شیوه و تکنولوژی تولید این کشورها، بسیار مهم و حیاتی است. حال از آن‌جا که کشور ایران در راه پیشرفت و توسعه‌ی روابط برون‌مرزی تجاری خود، نیازمند الگویی مناسب برای تولید و صادرات کالاها و همچنین واردات مواد و کالاهای مورد نیاز است، لازم و ضروری

1 - Intra-industry Trade

2 - Middle East and North Africa

۳- مراحل کامل محاسبه‌ی این شاخص در پیوست ۲ همین پژوهش آمده است.

است که در شناسایی این امکانات و استخراج نتایج مطالعات تئوریک به میدان عمل و تجربه اهتمام بسیاری صورت گیرد. از آنجا که مطالعه در مورد تجارت درون صنعت از سال ۱۳۸۱ وارد ادبیات اقتصاد ایران شده است، بررسی‌های انجام شده در ایران، تا کنون تنها از جنبه‌ی تئوریک به این قضیه نگاه کرده و به دلیل آن‌که شاخص تجارت درون صنعت (IIT) در ایران به صورت رسمی محاسبه نشده است، این مطالعات عموماً به محاسبه‌ی شاخص‌های IIT و انواع آن (عمودی و افقی) در طی دوره‌های مورد نظر خود پرداخته‌اند.

در تحقیق حاضر سعی بر آن است که با انجام مطالعه‌ای، شاخص تجارت درون صنعت ایران برای دوره ۱۳۷۸-۱۳۸۶ محاسبه شود و سپس با توجه به متغیرهای تئوری هیچر- اوهلین - ساموئلسون ارتباط میان IIT و این متغیرها را در مورد تجارت درون صنعت ایران و کشورهای منطقه‌ی MENA (خاورمیانه و شمال افریقا) بحث کنیم. علت انتخاب کشورهای منطقه MENA این است که تا کنون برای این دسته از کشورها در ادبیات پژوهش، کار انجام نشده است و از سوی دیگر هدف ایران در چشم‌انداز بیست ساله (ایران ۱۴۰۴)، یافتن جایگاه اول در زمینه‌های مختلف، از جمله زمینه‌های اقتصادی، در منطقه است. از جمله نتایجی که قصد داریم در این پژوهش نشان دهیم این است که به طور مثال، اثر سرمایه انسانی بر تجارت درون صنعت ایران با کشورهای مختلف منطقه چه بوده است، و آیا مزیت نسبی تجارت درون صنعت ایران با کشورهای تحت مطالعه در طول زمان تغییر کرده است یا خیر.

۵-۱- فرضیات پژوهش

۱. سرمایه‌ی انسانی در ایران نقش تعیین‌کننده‌ای در تجارت درون صنعت دارد.
۲. مزیت نسبی در تجارت ایران در طول زمان تغییر می‌کند.
۳. اثرات سرمایه انسانی بر تجارت درون صنعت در بلندمدت و کوتاه‌مدت و در طول زمان بر هم منطبق نمی‌باشد.

۶-۱- تعاریف عملیاتی متغیرهای پژوهش

۶-۱-۱- معرفی منطقه MENA

واژه‌ی MENA مخفف «خاورمیانه و شمال آفریقا»^۱ است و عموماً صورت مخفف این واژه در نوشتارهای علمی و تجاری به کار می‌رود. این منطقه شامل بخش وسیعی می‌شود که از مراکش^۲ در شمالی‌ترین

نقطه‌ی آفریقا تا ایران در جنوبی‌ترین نقطه‌ی آسیا ادامه دارد و معمولاً شامل تمام کشورهای عربی خاورمیانه و شمال آفریقا می‌شود (به استثنای ترکیه). هنوز تعریف استاندارد برای این منطقه ارائه نشده است، سازمان‌های معتبر این ناحیه را از روی مناطق و سرزمین‌های مختلف سازنده‌ی آن تعریف می‌کنند.

در تعریف بانک جهانی، این ناحیه شامل گروه کشورهای زیر است:

الجزایر، بحرین، جیبوتی، مصر، ایران، عراق، اردن، کویت، لبنان، لیبی، مراکش، عمان، فلسطین اشغالی، قطر، عربستان سعودی، سوریه، تونس، امارات متحده‌ی عربی، و یمن.

جمعیت منطقه‌ی MENA حدود ۶ درصد کل جمعیت جهان، یک سوم جمعیت جمهوری چین و نیز معادل با جمعیت اتحادیه‌ی اروپا است. همچنین جمعیت این منطقه بیش از $\frac{1}{4}$ جمعیت ایالات متحده آمریکا می‌باشد. (دایره‌المعارف ویکیپدیا)

از لحاظ منابع طبیعی، باید گفت این منطقه دارای ذخایر عظیم نفت و گاز طبیعی است که همین امر این ناحیه را سرچشمه‌ی حیاتی ثبات اقتصادی جهان می‌کند. برطبق مطالبی که در دایره‌المعارف ویکیپدیا به نقل از مجله‌ی نفت و گاز (۱ ژانویه ۲۰۰۷)، در ذیل معرفی این منطقه آورده شده است، منطقه‌ی MENA دارای ۷۰ درصد از ذخایر نفتی جهان (۷۹۷/۰۴ میلیارد بشکه^۳) و ۴۶ درصد از ذخایر گاز طبیعی دنیا (۲/۸۴۱۳ کوادریلیون فوت مکعب^۴) را دارد. طبق

1 - Middle East and North Africa

2 - Morocco

3 - 797.04 billion barrels

4 - quadrillion cubic feet

Quadrillion = آمریکا: عدد یک با پانزده صفر در جلو آن؛ انگلیس: عدد یک با ۲۴ صفر جلوی آن (فرهنگ آریان‌پور)

Cubic feet = ۲۸/۳۱۶۸۴۶۵۹۲ لیتر

گزارش سال ۲۰۰۷، ۸ کشور عضو اوپک در منطقه‌ی MENA هستند. در فصل ۳ بیشتر به معرفی کشورهای این منطقه از لحاظ موقعیت کلی و اقتصادی می‌پردازیم.

۲-۶-۱- تجارت درون صنعت یا IIT (Intra-Industry Trade)

تجارت درون صنعت، به معنی صادرات و واردات هم‌زمان گروه کالاهای مشابه است. همان‌طور که در فصل سوم خواهیم گفت، پس از ورود این مفهوم در ادبیات تجارت بین‌الملل، تحول مهمی در ادبیات اندازه‌گیری میزان تجارت درون صنعت رخ داد و آن تفکیک این شاخص به تجارت بین صنعت عمودی یا VIIT (Vertical Intra-industry Trade) و تجارت درون صنعت افقی یا HIIT (Horizontal Intra-industry Trade) است. در این پژوهش، این شاخص با استفاده از معیار گروبل و لوید به صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$GL_j = \frac{X_{jk} + M_{jk} - |X_{jk} - M_{jk}|}{X_{jk} + M_{jk}} = 1 - \frac{|X_{jk} - M_{jk}|}{X_{jk} + M_{jk}}$$

که در آن X_{jk} و M_{jk} به ترتیب صادرات و واردات کشور k در صنعت j است.

تجارت درون صنعت عمودی (VIIT) به صادرات و واردات هم‌زمان کالاها با کیفیت متفاوت اشاره می‌کند و تجارت درون صنعت افقی (HIIT) بیان‌گر صادرات و واردات هم‌زمان کالاها با ویژگی‌های ظاهری متفاوت است. این دو شاخص را که در حقیقت حاصل تفکیک شاخص تجارت درون صنعت (IIT) هستند، با استفاده از معیار عبدالرحمن (۱۹۹۱) محاسبه می‌کنیم که شرح این محاسبه در فصل ۳ همین پایان‌نامه به تفصیل آمده است.

۳-۶-۱- تنوع یا تمایز محصول (PD یا Product Differentiation)

کالاهایی هستند که قیمت‌های مختلفی داشته و نسبت به هم رقیب باشند و بتوانند جانشین هم شوند. این شاخص به صورت محاسبه شده در سایت <http://www.intracen.org> در قسمت trade competitiveness map موجود است و در این پایان‌نامه از آن مقادیر استفاده شده است. البته توضیح بیشتر در مورد روش محاسبه‌ی این متغیر در فصل ۳ این پایان‌نامه موجود است.

۴-۶-۱- سرمایه‌ی انسانی (HC)

اشتغال نیروی کار تحصیل‌کرده به معنی به کارگیری نیروی کار با تخصص و کیفیت کار بالاتر و به عبارت دیگر به معنی به کارگیری سرمایه‌ی انسانی است. سرمایه‌ی انسانی شامل آموزش‌ها، تخصص‌ها، مهارت‌ها و به طور کلی کیفیت نیروی کار می‌باشد. برای نشان دادن این متغیر از فراوانی افراد تحصیل‌کرده دانشگاهی استفاده می‌کنیم که در سایت درگاه ملی آمار ایران (متعلق به مرکز آمار) در اختیار قرار داده شده است.

۵-۶-۱- بهره‌وری نیروی کار (LP)

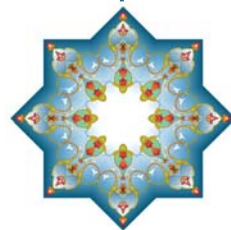
این متغیر نشان‌دهنده‌ی بهره‌وری نیروی کار است و معمولاً از طریق تقسیم ارزش افزوده بر تعداد نیروی کار شاغل محاسبه می‌شود. مقدار این متغیر نیز در حال حاضر از طریق سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران قابل دسترسی است.

۶-۶-۱- شدت یا حجم سرمایه‌ی فیزیکی (K/Y)

این متغیر سهم سرمایه‌ی فیزیکی را در تولید نشان می‌دهد که از آن به جای متغیر سرمایه‌ی فیزیکی استفاده شده است. برای استفاده از این متغیر از شاخص ICOR ارائه شده توسط بانک مرکزی استفاده کرده‌ایم.

۷-۱- سازماندهی تحقیق

در این فصل به بیان گزارشی از کلیات پژوهش پرداخته شد. در فصول آینده، در فصل دوم به مطالعه‌ی مبانی نظری کلاسیک و جدید تجارت بین‌الملل، به خصوص تئوری هیکچر-اوهلین - ساموئلسون و همچنین پیشینه‌ی تحقیقاتی مطالعات IIT در جهان و ایران می‌پردازیم و سپس در فصل سوم شیوه‌های مختلف محاسبه‌ی شاخص IIT معرفی شده و به محاسبه‌ی شاخص تجارت درون صنعت برای تجارت ایران و کشورهای منطقه MENA پرداخته شد. در فصل چهارم نتایج حاصل از برآورد بررسی و تفسیر آماری و تئوریک شده است و در نهایت در فصل پنجم به نتیجه‌گیری از نتایج حاصل از برآورد و ارائه‌ی پیشنهادات پرداخته شده است.

مہانی نظری

وادیات

فصل دوم